

DE CONJUNT PALEOCRISTIÀ I CATEDRALICI A CONJUNT PARROQUIAL. TRANSFORMACIONS I CANVIS D'ÚS DE LES ESGLÉSIES DE SANT PERE DE TERRASSA. SEGLES IV AL XVIII

M. Gemma Garcia i Llinares; Antonio Moro i Garcia; Francesc Tuset i Bertran

Dins les directrius que s'emmarquen en el Projecte de desenvolupament cultural i integració urbana del conjunt monumental de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, del Pla Director de les Esglésies de Sant Pere, elaborat per l'Ajuntament de Terrassa amb la participació de la Diputació de Barcelona, l'Arquebisbat de Barcelona, la Parròquia de Sant Pere i la Generalitat de Catalunya, i amb el patrocini de Caixa Terrassa, el Ministeri de Foment i el Ministeri d'Educació, Cultura i Esports, s'han desenvolupat les tasques arqueològiques iniciades l'any 1995. Dels darrers resultats d'aquesta tasca arqueològica en curs d'estudi es desprèn que les esglésies de Sant Pere de Terrassa conserven un conjunt episcopal complex i en són hereves; entorn d'aquest s'han configurat amb posterioritat sengles espais determinats, segons les necessitats d'ús.

Les diverses campanyes arqueològiques dutes a terme des de l'any 1995 han posat de manifest una sèrie de restes que configuren un conjunt episcopal del segle VI; en general han estat molt afectades per la continuada utilització del lloc i, sobretot, per les excavacions arqueològiques i les obres d'adequació del recinte portades a terme des de l'any 1898 fins a l'any 1950. Les troballes, doncs, han posat de manifest la importància d'aquest conjunt religiós i, sobretot, per primera vegada, s'ha dut a terme un plantejament sobre el conjunt episcopal d'Ègara i se n'ha establert l'evolució des del segle IV fins a la parroquialitat, a partir del segle IX. Fins ara, el conjunt episcopal està en gran part definit, pel que fa a la configuració dels edificis principals –catedral, església parroquial, església martirial, residència del bisbe i àmbits funeraris, entre d'altres–. Però encara desconeixem el desenvolupament de la litúrgia cristiana en època visigòtica i la seva relació amb els espais d'ús religiós del conjunt.

El desenvolupament dels treballs arqueològics ha estat del tot complexa, ja que ha comportat un gran volum d'informació que ara tot just analitzem i estudiem, i que, sens dubte, malgrat aquestes línies que presentem, tardaran encara a donar unes conclusions definitives. Cal destacar en aquest apartat l'estudi antropològic d'uns cinc-cents individus, que s'està portant a terme des de fa dos anys per part de Xavier Jordana, sota la direcció de la Dra. Assumpció Malgosa, del Departament de Biologia de la Universitat Autònoma de Barcelona. Això evidencia l'estat encara primerenc de la recerca sobre el conjunt

episcopal, ja que l'anàlisi i l'estudi de tota la informació recollida formen part d'una altra fase tant o més complexa que l'anterior. És per això que els resultats que presentem tenen un caràcter parcial, donat que només la finalització de les excavacions de tot el recinte i l'entorn immediat permetran donar una més correcta interpretació del conjunt. Resulta clar que, ara per ara, la comprensió definitiva de l'actual conjunt té una base essencial en l'arqueologia, la qual pot arribar a conclusions definitives: només una excavació arqueològica en extensió permetrà un coneixement global del jaciment que podrà aportar dades fiables i clarificadores; només aleshores podrem comprendre i contextualitzar un discurs que permeti presentar al visitant l'actual conjunt de les esglésies de Sant Pere.

No voldríem finalitzar aquest preàmbul sense donar les gràcies a totes aquelles persones que han participat en les tasques d'excavació, documentació i restauració, i a tantes altres que d'una manera o altra s'han identificat amb aquest projecte de les esglésies de Sant Pere de Terrassa.

La seu episcopal d'Ègara

L'origen del conjunt episcopal d'Ègara ens és desconegut. Moltes de les catedrals conegudes, la de Barcelona, per exemple, tenen un origen privat. És a dir, es relacionen amb una residència pertanyent a una família important dins la comunitat romana, la qual adopta el cristianisme i posa la seva casa a la disposició de la comunitat cristiana. A l'istme de Sant Pere, sota les edificacions cristianes s'han localitzat les restes d'una possible casa romana que a mitjan segle IV hauria estat transformada o bé substituïda per unes primeres construccions relacionades amb el culte cristià. Tal vegada el nostre cas seria similar a d'altres exemples. Però, evidentment, encara ens resta una incògnita important, com és l'origen de la seu episcopal d'Ègara.

En una data situada entre el 450 i el 460 (Mundó, 1992, 44), el bisbe Nundinari de Barcelona va crear el bisbat d'Ègara, resultant de la divisió territorial de la diòcesi de Barcelona. Si bé desconeixem amb exactitud els límits territorials de la diòcesi egarenca, sabem que limitava amb els bisbats de Barcelona, Girona, Vic i possiblement Tarragona. És a dir, incloïa les comarques que avui configuren el Vallès Occidental i el Vallès Oriental. L'any 464 mor Nundinari i el bisbe d'Ègara Ireneu es trasllada a Barcelona, per decisió testamentària del bisbe barceloní i amb l'aprovació del metropolità de Tarragona. Aquest fet semblaria fer possible la hipòtesi que Ireneu fos fill de Nundinari. Però el papa Hílar va desaprovar aquesta designació, ja que, per una banda, l'elecció d'Ireneu no s'ajustava a les lleis eclesiàstiques que regulaven l'elecció i ordenació d'un bisbe, i, per l'altra banda, era inadmissible que l'episcopat esdevingués un dret hereditari. D'aquesta manera, la resposta del Papa va ser contundent, ja que va obligar Ireneu a tornar a la seva seu: «si el bisbe Ireneu, abandonant tota ma-

niobra iniqua, no vol tornar a la seva església, cosa que no li aconsellaria el bon seny sinó la condició humana, sàpiga que serà apartat de tota participació a la comunitat episcopal» (Pladevall, 1999, p. 35).

La relació d'altres bisbes egarencs, la coneixem a través dels concilis en què eren presents: Nebridi (a 516 - v 545), Taur (546), Sofroni (a 589 - d 592), Ileri (a 599 - d 610), Eugeni (633), Vicenç (653) i Joan (a 683 - d 693). Entre aquesta relació de bisbes egarencs destaca el bisbe Nebridi, germà primogènit de sant Just d'Urgell, de sant Justinià de València i de sant Elpidi d'Osca. Així mateix, sabem que es va desenvolupar un concili a Ègara, el 13 de gener de l'any 615, presidit pel metropolità Eusebi i amb l'assistència dels bisbes de la província, però sense que es faci esment de la titularitat episcopal dels assistents.

Després de la invasió islàmica, els carolingis no varen restituir el bisbat d'Ègara, i, malgrat la rebel·lió eclesiàstica del prevere Baió contra el bisbe franc de Barcelona, Frodoí, l'any 874, el bisbat d'Ègara no es restableix i tots els documents ja indiquen la pertinença de les esglésies de Terrassa al bisbat de Barcelona. La confirmació geogràfica de l'indret on hi havia hagut l'antiga seu d'Ègara és indicada clarament a l'acta de consagració de l'església romànica de Santa Maria de Terrassa del 2 de gener de 1112: «in terminio Terracie, iuxta ecclesiam parrochiale Sancti Petri, in loco eodem ubi antiquitus Egarensis sedes erat constructa» (Puig, 1991, p. 238).

Les fases constructives

El conjunt de les esglésies de Sant Pere de Terrassa és el resultat d'un seguit de transformacions edilícies al llarg dels segles. En el seu estat actual, planteja problemes interpretatius que obliguen a donar respostes als interrogants històrics i arqueològics suscitats a partir tant de les excavacions antigues, sobretot derivades de les intervencions de Josep Puig i Cadafalch (1906-1934) i de Jordi Ambrós (1975-1980), com de l'observació de les estructures visibles en l'actualitat. En conseqüència, dos són els interrogants principals que s'han plantejat a l'inici de la intervenció arqueològica en extensió: interpretació constructiva i seqüència cronològica. Mitjançant l'aportació de plànols, presentem aquesta seqüència cronològica i constructiva que, ara per ara, els resultats dels treballs de camp permeten considerar.

1. Estructures de mitjan segle IV (figura 1, fotografies 1 i 2)

Entre les actuals esglésies de Sant Miquel i Santa Maria s'observa un terraplenament general on interpretem que es construeixen unes primeres edificacions conservades al nivell de la fonamentació. Malgrat el seu estat de conservació, semblen definir espais rectangulars on s'han localitzat diverses tombes contemporànies amb coberta de lloses i tombes de tègules disposades a

doble vessant, fet que suggereix una funcionalitat de cambres funeràries. Al sud-oest d'aquests àmbits, adossat pel costat sud i allargat cap a l'actual rectoria, a l'oest, es conserva un mur que per la ubicació i pel traçat, sota les construccions basilicals posteriors, podria identificar-se amb la construcció principal d'aquest possible conjunt funerari cristià que, tal vegada, podríem relacionar amb les restes dels basaments de columnes localitzats sota el mosaic de la fase següent (Moro, 1987, p. 44-46). La datació d'aquest primer conjunt cristià se situaria entorn de la segona meitat del segle IV. L'estat actual d'aquestes estructures, juntament amb la construcció d'edificacions posteriors, no permet suggerir la configuració d'aquest possible primer conjunt cristià.

2. Primera fase constructiva (figura 2)

Les excavacions entorn de l'actual església de Santa Maria per part de Puig i Cadafalch (1917-1921 i 1934), amb les quals es descobrí una gran aula amb mosaic, i la intervenció de Serra i Ràfols a l'interior d'aquesta església, l'any 1947, amb la localització d'un possible absis amb criptes sepulcral i d'un baptisteri, posaren al descobert la construcció d'un nou complex que Puig i Cadafalch va identificar com la primera catedral d'Ègara, vers l'any 450 (Puig i Cadafalch, 1948). Aquesta nova configuració, al seu moment, va comportar l'arrasament general de les estructures anteriors.

La recent intervenció arqueològica sota l'actual edifici de la rectoria ha posat al descobert noves estructures que permeten completar aquest edifici cap a l'extrem oest. Sembla que es configuraria un espai central de planta rectangular, pavimentat amb mosaic policrom i amb sengles absidioles, una al nord i una altra, amb forma d'exedra, al sud, aquesta construïda amb posterioritat i totes dues amb enterraments; a l'est, l'esmentada construcció amb criptes sepulcral, que hom relaciona amb l'absis d'aquesta església; i a l'oest, dues estances sepulcral pavimentades amb picadís. Al primer àmbit sepulcral, possiblement en disposició devocional (fotografia 4) i amb accessos laterals, s'hi han descobert dues sepultures relacionades amb sengles fases: la tomba més antiga correspondria a una sepultura disposada d'est a oest, centrada a l'eix de l'església, construïda amb caixa de tègules i situada a l'extrem oest de l'àmbit; l'altra sepultura, també al centre de l'estança, i en disposició nord a sud, té una configuració constructiva molt més complexa que l'anterior. La primera hauria estat inutilitzada, i en disposició de veneració també complexa. Finalment, a l'extrem oest de l'edifici hi ha una estança funerària on observem un nombre indeterminat de sepultures disposades regularment, totes construïdes amb tègules disposades en doble vessant.

Al sud-oest d'aquesta basilica s'han descobert les restes d'unes altres dependències indeterminades; algunes, amb enterraments de tègules, fet que

ens fa pensar en noves cambres funeràries. Al nord de l'edifici religiós, molt afectat per les construccions posteriors, s'han localitzat diverses sepultures de tègula que podrien estar relacionades amb un altre espai funerari, sense que es pugui concretar si corresponen a cambres o a un espai de cementiri no cobert.

3. Segona fase constructiva (figura 3)

El complex constructiu anterior seria ampliat abans de mitjan segle V. Aquesta nova configuració consistiria en la perllongació dels extrems est i oest, i, almenys a la zona excavada fins ara, també n'afectaria l'extrem sud-oest. La intervenció arqueològica sota l'actual edifici de la rectoria ha permès descobrir una nova estança afegida a l'àmbit funerari i de devoció descrit a la fase anterior. Aquest àmbit presenta un bon nombre d'enterraments de tègules disposades a doble vessant i amb una clara distribució ordenada de les tombes, fet que corroboraria que es tracta d'una estança d'ús funerari. A l'extrem est observem la perllongació del mur nord perimetral de l'edifici amb mosaic, darrere del possible absis, i que sembla configurar un altre espai no concretat i relacionat amb un baptisteri (fotografia 5), amb piscina central (Serra, 1949, p. 40-43), que el seu descobridor va relacionar aleshores amb un baptisteri exempt, de planta octogonal. Cal destacar la qualitat constructiva d'aquesta piscina, no superada per cap altra a la Península (Serra, 1949, p. 41-43).

Encara sense analitzar el context definitiu d'aquesta construcció del baptisteri, observem clarament que el mur de planta octogonal que Serra Ràfols va identificar com a mur relacionat amb un edifici correspondria, en realitat, a la barana de separació entre la piscina i l'àmbit de circulació del baptisteri. També observem que en una fase posterior aquesta barana seria suprimida. Desconeixem l'accés a aquest àmbit des de l'església, però cal pensar que es realitzaria per una porta situada prop de l'absis.

Malgrat desconèixer la configuració definitiva d'aquesta església, sembla clar que tenim definits alguns espais litúrgics prou significatius que ens ajuden a comprendre la funcionalitat de l'edifici. L'església de planta rectangular, disposada seguint l'eix est-oest, presenta un absis de planta rectangular, amb criptes funeràries, amb una aula pavimentada amb mosaic, on es disposarien els fidels (es desconeix una possible divisió funcional de la feligresia). A l'oest, dos àmbits funeraris devocionals –de contemporaneïtat sense determinar–, alçats respecte del nivell del mosaic, i una cambra funerària a l'extrem final; darrere l'absis se situaria el baptisteri, al qual s'accediria per algun costat de l'extrem est de l'església. També, pel que sembla, hi hauria d'altres estances adossades al costat sud de l'església, amb un ús exclusivament funerari (fotografia 6).

4. Tercera fase constructiva. Estructures de mitjan segle V. Seu episcopal d'Ègara (figura 4)

Coincidint amb la designació de seu episcopal, la basílica de la fase anterior es transforma del tot, però conservant la caixa central. Es conserven l'aula pavimentada amb mosaic i el primer àmbit funerari i devocional de l'extrem oest, però no pas l'extrem oest on es construirà el baptisteri nou. A aquesta caixa central s'hi afegiran dues naus laterals que, amb la inutilització del baptisteri de la fase anterior, permetran allargar l'edifici cap a l'extrem est; es construirà una capçalera amb tres absis, el central de ferradura (fotografia 8). D'aquesta manera, es configura un nou temple de tres naus, la catedral d'Ègara. Així mateix, al sud de l'edifici se suprimeixen les cambres funeràries adossades i es construeix una zona residencial, la casa del bisbe. En espera de l'estudi definitiu, no podem determinar si la pavimentació anterior de l'església s'aprofita o si es construeix una nova pavimentació.

Pel que fa al nou baptisteri (fotografia 7), afectat per la construcció d'uns cups i una premsa de vi del segle XVIII, sembla de planta heptagonal i configura graons a l'exterior i a l'interior. Està revestit amb picadís i s'observa el desguàs, canalitzat cap a la nau lateral sud, on s'ha localitzat el pou de desguàs. Al paviment es conserva l'empremta de la canalització que conduïa l'aigua; molt probablement, aquesta es recollia al pou de planta quadrada localitzat davant la façana oest de Sant Miquel. Cal destacar la presència d'un «rentapeus» (concaïtat al mateix paviment i un forat de desguàs cap a l'exterior), necessari abans de procedir al bateig d'immersió.

L'àmbit nord del baptisteri, continuació de la nau nord de la catedral, des de la qual s'accedeix al baptisteri, té un ús funerari exclusiu. L'excavació ha posat al descobert un cert nombre d'enterraments amb caixa de tègules, consistents en enterraments infantils, amb l'excepció d'un enterrament d'adult. Un enterrament de nena va presentar un ric aixovar compost per collarets amb denes de pasta de vidre. Cal relacionar l'ús funerari d'aquest àmbit al costat del baptisteri amb el fet que els difunts correspondrien a nens que encara no havien estat batejats, coneguts com a *albats* i als quals la litúrgia cristiana permetia ser enterrats al costat del baptisteri. Pel que respecta a la persona adulta, hem de suposar que estaria en aquest procés de bateig, el qual no va arribar a concretar, i se li va permetre l'enterrament aquí.

Al sud-oest d'aquesta basílica s'adossen d'altres construccions sense determinar, però que cal relacionar amb la zona residencial del bisbe i entre les quals destaquem un impluvi amb piscina central. Al nord de la catedral, molt afectat per les construccions posteriors, només hem localitzat un pou de planta quadrada que, com ja hem descrit abans, aportaria les aigües per al baptisteri.

Cal destacar la troballa de diversos elements relacionats amb el sistema d'il·luminació de la catedral, com diversos fragments de vidres tallats, força gruixuts i de diversos colors, que compondrien els vitralls emplomats que il·luminarien l'interior de la catedral. Així mateix, s'han localitzat nombrosos fragments de llànties de vidre que, un cop reconstruïdes, permeten distingir una tipologia variada del sistema d'il·luminació a l'interior de la catedral.

5. Quarta fase constructiva. Estructures de mitjan segle VI (figura 5)

Al voltant de la primera meitat del segle VI es porta a terme una gran intervenció edilícia, la qual dóna lloc a una nova configuració entorn dels tres edificis que, amb un bon nombre de transformacions, s'han mantingut fins a l'actualitat: Santa Maria, Sant Pere i Sant Miquel. Aquesta intervenció constructiva va implicar l'amortització general de la zona nord de la catedral i d'algunes dependències de la zona sud. El nou conjunt s'organitza a l'extrem sud de l'istme i s'ajusta al límit màxim de superfície que permetia aleshores la plataforma topogràfica; es configura així un gran conjunt d'edificis dels quals només hem posat al descobert, fins ara, les tres esglésies i la zona residencial. Els edificis religiosos semblen configurar-se entorn d'un espai obert, com un pati interior des del qual s'arriba als principals accessos dels edificis.

En el cas de l'edifici antic de l'església de Santa Maria (la catedral), la nova remodelació de l'edifici afecta bàsicament les dimensions de la nau central i la capçalera. La caixa rectangular de l'edifici es conserva. La nau central es construeix més estreta que a la fase anterior. Mitjançant una fonamentació correguda, s'aixequen columnes a banda i banda que delimiten l'àrea de l'aula central, i es fa un paviment nou de picadís. A l'est, el presbiteri precediria una sola capçalera (en substitució de la tripartida de la fase anterior); aquella actualment conserva restes de la pintura original que la decorava, i molt aviat s'iniciarà una campanya de restauració. A l'extrem oest es va conservar la cambra funerària devocional existent i, en una estança tancada, tindriem el baptisteri, al qual s'accediria pels costats nord i sud, concretament a través de les naus laterals. La piscina baptismal de la fase anterior es conserva dins un nou espai del qual resten en peu els murs, el mur nord i part del mur sud, d'uns deu metres d'alçada, en els quals s'han conservat les restes d'una finestra original. Cal indicar que la canalització i el desguàs de la piscina de la fase anterior són suprimits.

A la banda sud de la catedral es localitzen d'altres construccions que semblen correspondre a la residència del bisbe i que encara resten per definir. Entre les estructures localitzades cal destacar la troballa d'un àmbit delimitat per diversos enterraments i que nosaltres relacionem amb la capella particular del bisbe, la qual es menciona en un document amb data de l'1 de novembre del 1101, on

trobem una referència a una antiga església en aquest lloc: «Guisla, el seu fill Pere Gisbert i Gerbert Miró donen a Santa Maria de la seu d'Ègara unes cases («mansions») situades al costat de la seu de Santa Maria d'Ègara. Afronten a llevant amb l'església que havia estat antigament sota la invocació de Sant Just i Sant Pastor, a migdia amb les cases de Joan Sunifred i de Guadall Domnuç, a ponent amb la casa del dit Guadall, i a tramuntana amb la dita església de Santa Maria.» (Puig, 2001, p. 326-327; citem el regest que precedeix el text del document.)

L'actual església de Sant Miquel (fotografia 9) presenta una planta i un alçat originals, i correspon a un edifici de planta central, quadrada a l'exterior, amb una creu grega inscrita a l'interior. Cal esmentar que l'estructura que observem actualment correspon al cos interior de l'edifici original, ja que el cos exterior va ser enderrocat posteriorment. Al costat est té un absis sobreaixecat, de planta de ferradura interior i heptagonal a l'exterior, amb finestres d'esqueixada simple. A sota hi ha una cripta amb accés pel costat nord i que dona a un absis de planta trilobulada. L'excavació de l'absis de la cripta ha posat al descobert les restes d'una tomba al costat sud, fet que en corrobora l'ús funerari; aquesta tomba pot estar relacionada amb un màrtir enterrat sota l'altar de la planta superior.

Les restes d'un cos exterior que circumdava els costats del cos central amb portes d'accés a cadascun dels costats configuren un corredor cobert, encara per definir. Sis contraforts a les línies del cimbori fins als murs del corredor (els quals sobrepassen, cap a l'exterior, d'una manera que desconeixem) configurarien els accessos a l'edifici a la manera d'un nàrtex, des d'on s'articularien els accessos a l'interior. Només a la façana sud hem observat com aquest nàrtex s'uneix amb la catedral. La presència de tombes al corredor, algunes construïdes al mateix moment en què es bastia l'edifici (fotografia 10) és, juntament amb la cripta, l'argument de més pes per pensar en un edifici funerari, a tall de mausoleu. L'absis de l'edifici conserva la decoració pictòrica original, que recentment ha estat restaurada i ens ha permès conèixer la totalitat de la composició, tot posant al descobert aspectes desconeguts fins ara.

Pel que fa a l'església de Sant Pere antiga, també de nova planta i conservada sota l'actual església romànica, on només hem realitzat una intervenció a la sagristia, correspon a un edifici de tres naus i de creuer sobresortit, amb una capçalera complexa. Ara per ara, sense la realització d'una intervenció arqueològica sota l'actual capella de Montserrat, no es pot conèixer si es tractava d'una capçalera tripartida o si presentava un únic absis central trilobular, l'existent actualment. També sabem que la construcció sobrepassava els límits de l'actual església; els peus de l'antiga es localitzen a l'actual plaça del Rector Homs. L'excavació a la zona de l'antiga sagristia va comportar el descobriment del mur del transsepte i una fornícula que presidiria la nau lateral nord, avui dia afectada per la construcció d'una porta.

La zona sud de l'edifici presenta una fonamentació paral·lela a la nau lateral, que hi està lligada amb fonaments a manera de contrafort. Cal pensar que aquesta construcció de reforç es relacionaria amb la possible complexitat de la coberta de la construcció. Així mateix, l'excavació de la nau lateral sud ens ha permès de descobrir la porta d'accés i un gran nombre de sepultures contemporànies a l'església, construïdes amb caixa d'obra.

Els treballs arqueològics a la banda sud, a l'exterior de l'església de Sant Pere, han posat al descobert un àmbit funerari que, com a l'interior de la nau sud de l'església, presentava enterraments perfectament disposats (fotografia 11), i que en una fase posterior estarien delimitats per un espai porticat, mitjançant unes columnes d'obra revestides i que d'alguna manera senyalitzarien un itinerari des de l'exterior d'aquest àmbit religiós cap a la porta de l'església de Sant Pere. Les restes de pavimentació de picadís i un altre de posterior, de terra batuda, permeten recuperar la cota de circulació.

Recentment, els treballs d'excavació a l'exterior oest del recinte i al nord-oest de la catedral han posat de manifest la presència d'una estructura conservada al nivell de la fonamentació i dels paviments que comunicaria la catedral, Santa Maria, amb l'església parroquial antiga de Sant Pere, i d'alguna manera que desconeixem permetria l'accés al recinte. També hem observat que adossades a aquest possible passadís es construïren d'altres cambres que presenten enterraments. Sembla que aquest corredor hauria tancat i delimitat l'espai religiós. La disposició dels tres edificis religiosos conservats, la catedral (església actual de Santa Maria), l'església parroquial (església de Sant Pere) i l'església martirial (església de Sant Miquel), ens fa pensar en una configuració del conjunt entorn d'un pati central des d'on es distribuiria l'accessibilitat als espais religiosos, les esglésies, i que caldria situar aquest pati davant la porta oest de Sant Miquel.

Els resultats d'aquesta fase constructiva permeten en línies generals aportar unes consideracions generals prou significatives, que la realització d'una exhaustiva intervenció arqueològica a la zona de l'actual plaça del Rector Homs semblaria corroborar. És clar que un conjunt episcopal com aquest estaria compost per un nombre important d'edificacions distribuïdes segons la seva funcionalitat i que, ara per ara, no hem descobert. Així mateix, les recents intervencions arqueològiques en finques particulars pròximes al recinte han permès descobrir una zona de cementiri contemporània, al nord, que corroboraria la selectiva presència d'enterraments dins el conjunt episcopal. Però una reflexió important és conèixer la paternitat d'aquest nou conjunt. Estratigràficament centrem la construcció entorn de la primera meitat del segle VI. Aquesta datació coincidiria amb la presència del bisbe sant Nebridi, prelat il·lustre mencionat per sant Isidor, el qual ens diu que tenia uns altres tres germans, que també eren

bisbes i també van ser santificats: Justinià de València, Just d'Urgell i Elpidi d'Osca. L'assistència de Nebridi a diversos concilis permeten seguir-li els passos, des de l'any 516 fins entorn de l'any 540. Les excavacions de la seu episcopal de València permeten concretar una gran remodelació i configuració del conjunt atribuïble a Justinià. No resultaria gens agosarat, doncs, atribuir aquesta fase constructiva del conjunt episcopal d'Ègara al bisbe Nebridi.

6. Període tardovisigòtic. Segle VIII (figura 6)

Desconeixem el grau d'incidència de la invasió musulmana damunt el conjunt episcopal, però hem de pensar que, com en d'altres llocs, l'aristocràcia devia fugir i el bisbe d'Ègara no en seria pas una excepció. Les excavacions al conjunt no han evidenciat cap símptoma de fet bèl·lic, destrucció o arrasament. Ben al contrari, el desenvolupament de l'activitat religiosa a l'església parroquial en mans dels auxiliars no es va aturar. D'aquesta fase només hem identificat un nombre de sitges davant la porta de l'església de Sant Pere, construïdes entorn de l'àmbit funerari però sense afectar-lo. L'excavació d'aquestes sitges, molt probablement relacionades amb l'emmagatzematge dels delmes de l'església, ha comportat la troballa d'elements arquitectònics esculpits d'època romana, possiblement reaprofitats com a parts d'una premsa d'oli o de vi (fotografia 12).

7. Època carolíngia. Segles IX i X (figura 7)

La configuració de la Marca Hispànica va comportar l'estabilitat al país i les diverses seus episcopals van ser restablertes, a excepció d'Empúries i Ègara. Desconeixem les causes del nostre cas, però sembla clar que la revalorització de Barcelona cap a la capitalitat va possibilitar la restitució de la diòcesis de Barcelona als límits anteriors l'any 450, de manera que se centralitzava el domini i control carolíngi. Arqueològicament només podem dir que el conjunt segueix la seva activitat religiosa, potser només la parroquial, i un prevere substituïria el bisbe. Les restes conservades no suggereixen cap canvi estructural significatiu i només dues dades permeten, ara per ara, teoritzar sobre l'activitat del conjunt en aquests segles. Històricament, tenim una data significativa: l'any 874, el bisbe franc Frodoí (o Frodwin) de Barcelona protesta perquè Baió, suposat prevere d'Ègara, interfereix en les tasques pròpies de la seva diòcesi. La segona dada, el testimoni arqueològic, correspon a la supressió dels espais oberts al sud de Sant Pere i a l'entorn de Sant Miquel, que exclusivament s'utilitzava com a cementiri. Les tombes corresponen a simples fosses antropomorfes –dibuixant el perfil del cap– i amb coberta de lloses o de fusta en alguns casos concrets (fotografia 13). D'altres enterraments aprofiten les caixes de les fases anteriors i només hi afegeixen dues pedres, que delimiten el cap (fotografia 14).

Aquestes dades, analitzades amb deteniment, aporten consideracions significatives sobre les quals caldria una reflexió més acurada. Per exemple, l'aparició del castell de Terrassa a la banda oest del conjunt, afavorida pel poder carolingi ja des de l'any 801. O bé què passa amb la catedral, on no hem observat cap indici d'enterraments d'aquest període: hi ha una diferenciació entre parròquia i catedral? Pel que fa a la pervivència del cementiri a l'exterior del recinte, que ja constatem a les primeres fases del cristianisme, cal suposar que indica una diferenciació de classes?

8. Període romànic (figura 8)

Sembla clar que, una vegada finalitzat tot intent de recuperació de l'episcopalitat d'Ègara i amb la definitiva consolidació de la parròquia, el conjunt procedeix a una remodelació total; s'aconsegueix una nova configuració que s'adaptarà a les necessitats i al desenvolupament propis de la parròquia. Sembla clar que la catedral resta al marge de la parròquia, l'església de Sant Pere. En el moment d'enderrocar els murs que no interessa aprofitar, es decideix conservar tot el mur nord de l'antiga catedral, ja que servirà de delimitació de l'espai parroquial –Sant Pere, Sant Miquel i els cementiris.

Aquesta remodelació s'inicia al segle XI i afectaria l'antiga catedral. L'absis de la catedral es conserva i se li adossa la construcció romànica sota l'advocació a Santa Maria, de planta en creu llatina. A l'extrem oest, l'espai corresponent al baptisteri seria aprofitat com a dependències industrials de la comunitat agustiniana de Sant Ruf, que ocuparia el lloc poc després. Entre ambdues edificacions restaria un espai obert. Al sud de l'església de Santa Maria s'hi adossa un claustre que les excavacions han permès delimitar (fotografia 15), junt amb les dependències que el configuraven, així com un pou. Entorn d'aquest indret, l'espai que havia estat la zona residencial del bisbe es va privatitzar i s'utilitzaria com a sagrera (Moro, 1993). L'acta de consagració de l'església de Santa Maria, el 2 de gener del 1112, fa esment que l'església tenia un cementiri de trenta passes eclesiàstiques tot al voltant (Puig, 1991, p. 238).

Cal esmentar el redescobriments del vas de vidre que havia contingut les relíquies i l'acta de col·locació d'aquestes a l'altar de Santa Maria, que ja havien estat descoberts i trets del tenant de l'altar. Vas i relíquies van retornar a l'altar, sense l'acta i amb algunes relíquies, perquè les altres es guardaren en un reliquiari a la sagristia de Sant Pere i foren col·locades a l'altar d'aquesta església l'any 1918.

L'església de Sant Pere seria enderrocada al segle XII i es construeix l'actual edifici romànic sobre la nau central de l'antiga església, aprofitant també l'absis original del segle VI. En canvi, l'església de Sant Miquel restaria intacta, llevat del cos exterior, i se'n conserva el cos interior antic, que és el cos actual.

Dins el clos del cementiri de Sant Pere hem descobert un bon nombre de sepultures que responen a una tipologia diferenciada, a la fase anterior. Els difunts són disposats en caixes de pedres i cobertes de lloses, sense cap tipus d'aixovar. Hi ha el cas excepcional d'un individu enterrat amb una creu processional, de ferro.

Pel que fa a la configuració del recinte del conjunt esmentat, no tenim prou elements per delimitar-lo, encara que la presència de sitges i algunes sepultures a l'exterior donen a entendre que l'espai devia ser més gran que l'actual.

9. La parròquia de Sant Pere als segles XVII-XVIII

Des de la fase romànica descrita anteriorment fins a la pèrdua del caràcter parroquial de Sant Pere, arran de la nova construcció de l'església de Sant Pere i del Sant Esperit de Terrassa, el 1601, no observem cap canvi estructural important. Però sí que sabem que, a partir de la marxa de la comunitat d'agustinians que ocupaven la col·legiata de Santa Maria i tota la zona sud, els edificis entren en una fase de degradació important: el mur nord de l'església de Santa Maria, pertanyent a la construcció catedralícia, havia caigut al segle XIV i va ser refet en part —braç nord de Santa Maria—; la façana sud de Sant Miquel i les teulades també precisaven continuades reparacions fins que van caure al principi del segle XVII, etc.

L'any 1610 mossèn Joan Arnella comença a exercir com a vicari curat de Sant Pere. Amb ell les esglésies van prendre una nova vida i es procedí a una restauració i a una nova configuració que, en part, ens ha deixat escrites el vicari mateix (Arnella, 1973). Aviat va iniciar la restauració dels edificis i va dotar els respectius campanars, els de Sant Pere i el de Santa Maria, de noves campanes. L'excavació al claustre de Santa Maria ha permès descobrir les restes dels dos motlles de campana i el forn que va servir per construir-hi les dues campanes de Santa Maria, beneïdes el dia 2 de juny del 1627, i una altra l'any 1628 (fotografia 16).

Malgrat que no consta documentalment, cal suposar que mossèn Arnella va iniciar la configuració de les hortes que ocuparien l'esplanada sud de Santa Maria, amb l'enderroc de totes les edificacions existents. Així mateix, devia iniciar la construcció del mur de tancament que circumdava el conjunt en aquest sector sud, que les recents intervencions arqueològiques han permès descobrir darrere l'actual mur de tanca, construït als anys quaranta del segle XX. Després de la seva mort, l'any 1639, les obres varen continuar fins a mitjan segle XVIII. Cal destacar en aquest període la construcció de l'actual edifici de la rectoria, que a la planta baixa devia tenir un caràcter industrial, amb la presència de cups i una premsa de vi. També es procediria a l'adequació de l'àmbit sud de l'església de Sant Pere, amb l'aportació de terres per a sanejar el cementiri, i es va construir una tàpia que tanca el recinte pel costat oest, amb l'obertura d'una porta carreuada d'accés per l'actual plaça del Rector Homs.

BIBLIOGRAFIA

- ARNELLA, Joan (1973). *Grandeses i antiguitats d'Egara-Terrassa*. Terrassa; biografia, comentaris i revisió a cura de Salvador Cardús.
- CARBONELL, Eduard (1992). «Evolució arquitectònica de les esglésies (s. IV-XI): estat de la qüestió i plantejament actualitzat de la problemàtica». Dins: *Simposi Internacional sobre les Esglésies de Sant Pere de Terrassa. 20, 21 i 22 de novembre del 1991. Actes*. Terrassa; p. 11-16.
- CASTELLANO, Anna; VILAMALA, Imma (1993). *Les restauracions de les esglésies de Sant Pere de Terrassa*. Barcelona: Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona; Monografies, 3, p. 5-31.
- La memòria de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, 1850-1950*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa («Catàlegs del Museu», 9), 2002.
- MARTÍ, Josep M. (1992). «Els orígens del bisbat d'Ègara». Dins: *Simposi Internacional ... op. cit.*, p. 61-72.
- MORO, Antonio (1987). «Revisió i interpretació de les superposicions basilicals de la seu episcopal d'Ègara». *Terme*, 2, Terrassa; p. 42-54.
- MORO, A.; ROIG, J. (1993). «El conjunt de sitges altmedievals de Santa Maria d'Ègara per a l'emmagatzematge de cereal». Dins: *Actes del IV Congrés d'Arqueologia Medieval Espanyola*. Alacant; vol. III, p. 619-624.
- MORO, Antonio; RIGO, Antoni; TUSET, Francesc (1996). «Resultats de les excavacions arqueològiques a les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Campanya 1996». *Terme*, 11, Terrassa; p. 17-18.
- MORO, Antonio; TUSET, Francesc (1997). «Primers resultats de la segona campanya d'excavació arqueològica a les esglésies de Sant Pere de Terrassa. Campanya 1996-1997». *Terme*, 12, Terrassa; p. 12-14.
- MORO, Antonio; TUSET, Francesc (2001). «Les darreres excavacions arqueològiques: 1995-2001». Dins: *Les esglésies de Sant Pere de Terrassa: de seu episcopal a conjunt monumental*. II Taula Rodona, Amics de l'Art Romànic. Barcelona: IEC; p. 51-65.
- MUNDÓ, Anscari M. (1992). «El bisbat d'Ègara de l'època tardo-romana a la carolíngia». Dins: *Simposi Internacional ... op. cit.*, p. 41-50.
- PLADEVALL, Antoni (1999). «La creació de les diòcesis». Dins: *Del romà al romànic. Història, art i cultura de la tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana; p. 30-35.
- PUIG I CADAFALCH, Josep (1948). *Noves descobertes a la catedral d'Ègara*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; Memòries, IX.
- PUIG, Pere (1999). «Acta de consagració de l'església de Santa Maria de Terrassa». Dins: *Catalunya Romànica*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana; vol. XVIII: «El Vallès Occidental, el Vallès Oriental», p. 238.
- PUIG, Pere; RUIZ, Vicenç; SOLER, Joan (2001). *Diplomatari de Sant Pere d'Ègara. Terrassa, 958-1207*. Barcelona: Fundació Noguera; Diplomatari, 24.
- SERRA-RÀFOLS, José de C.; FORTUNY, Epifanio de (1949). *Excavaciones en Santa María de Egara (Tarrasa)*. Madrid: Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas; Informes y Memorias, 18.

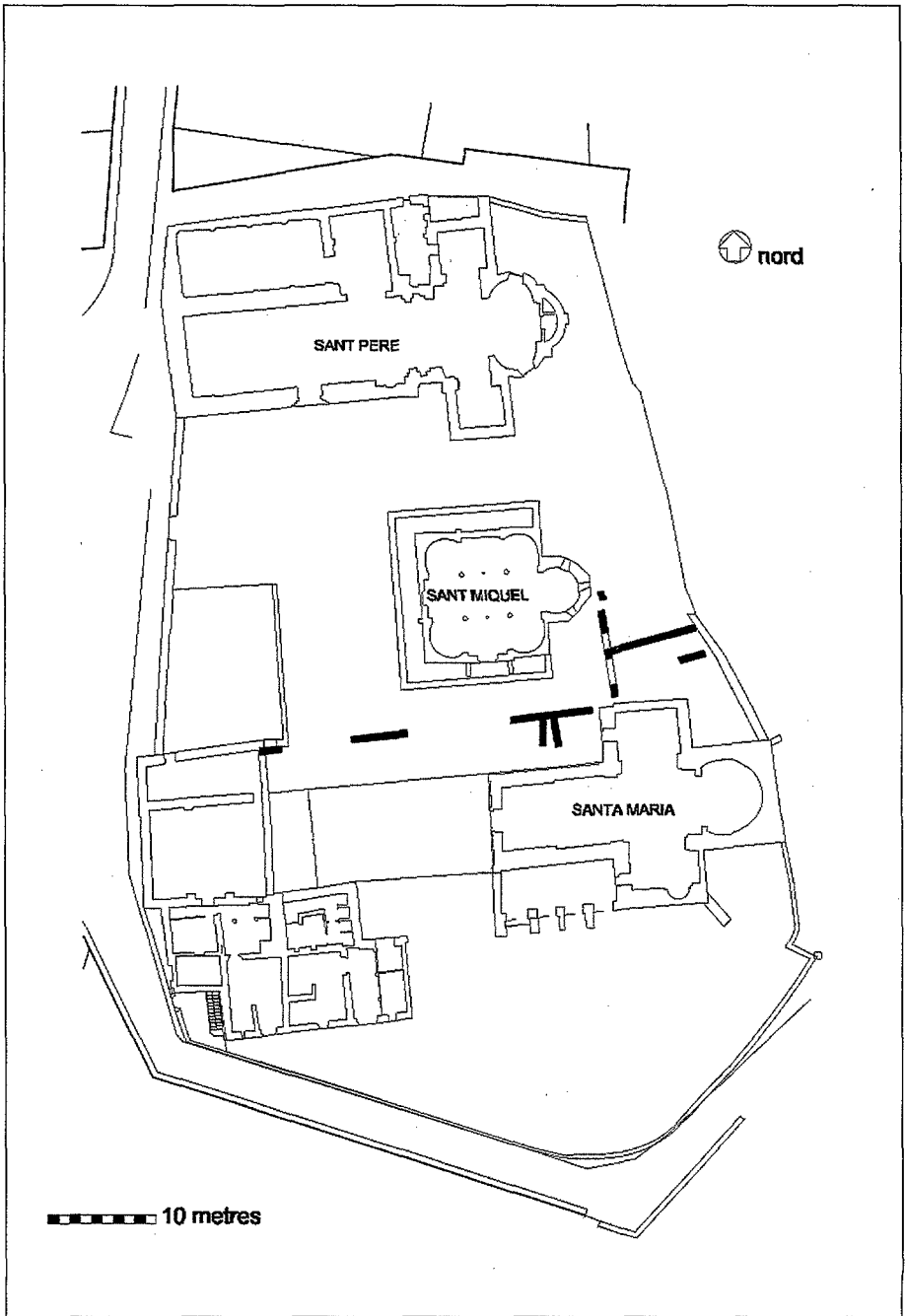

Figura 1. Estructures de mitjan segle IV. *Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.*

Fotografia 1. Estructures de mitjan segle IV localitzades entre l'absis de Sant Miquel i el de Santa Maria. *Fotografia: Excavació 1995/Museu de Terrassa.*

Fotografia 2. Enterrament de *tegulae* relacionat amb les estructures de mitjan segle IV. *Fotografia: Excavació 1995/Museu de Terrassa.*

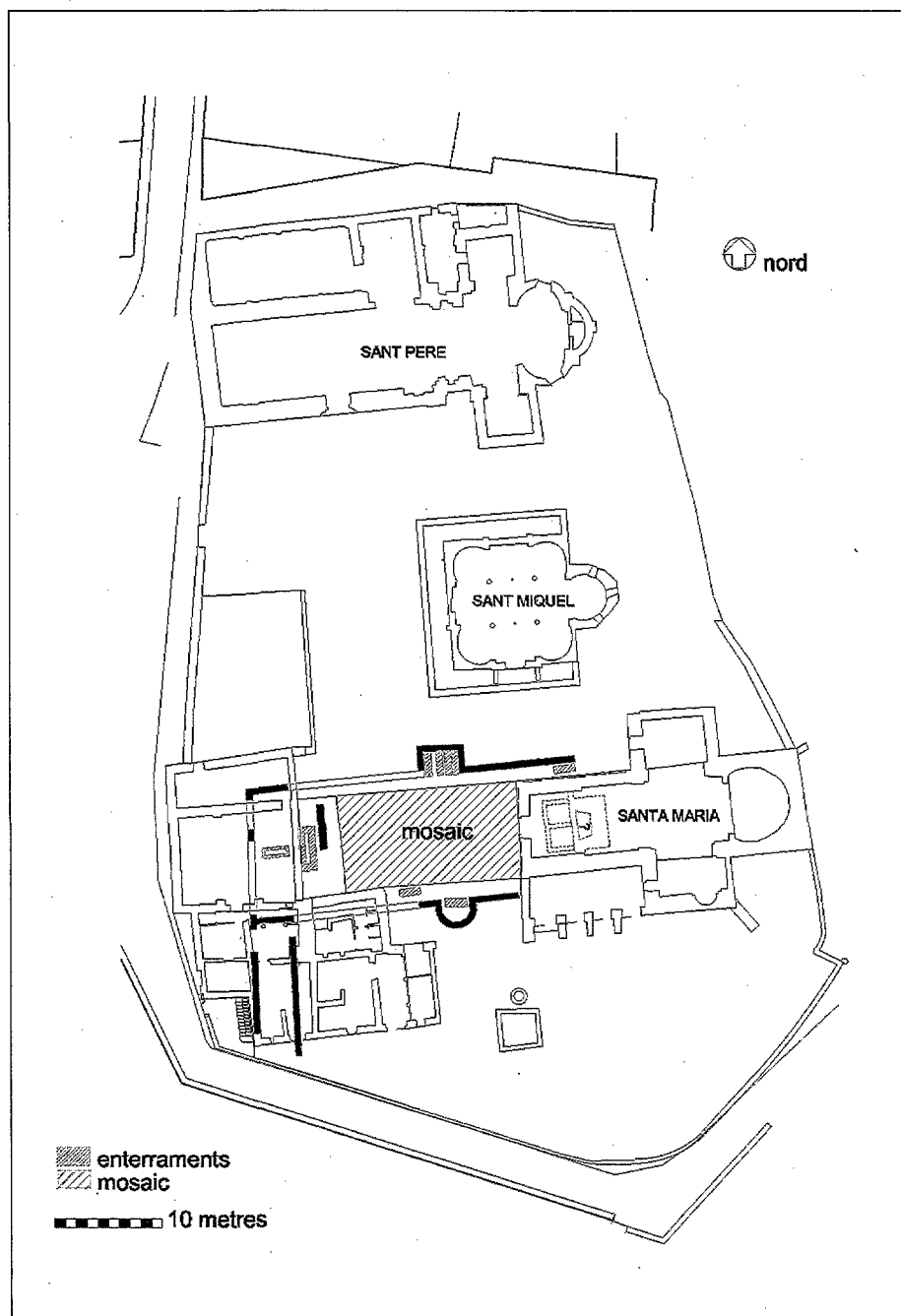

Figura 2. Estructures de mitjan segle IV i mitjan segle V. Primera fase constructiva. *Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.*

Fotografia 3. Estructures corresponents a la primera fase constructiva, entre mitjan segle IV i mitjan segle V. Fotografia: Excavació 1996-97/Museu de Terrassa.

Fotografia 4. Àmbit funerari devocional de la primera fase constructiva localitzat davant de la façana est de l'edifici de la rectoria. Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.

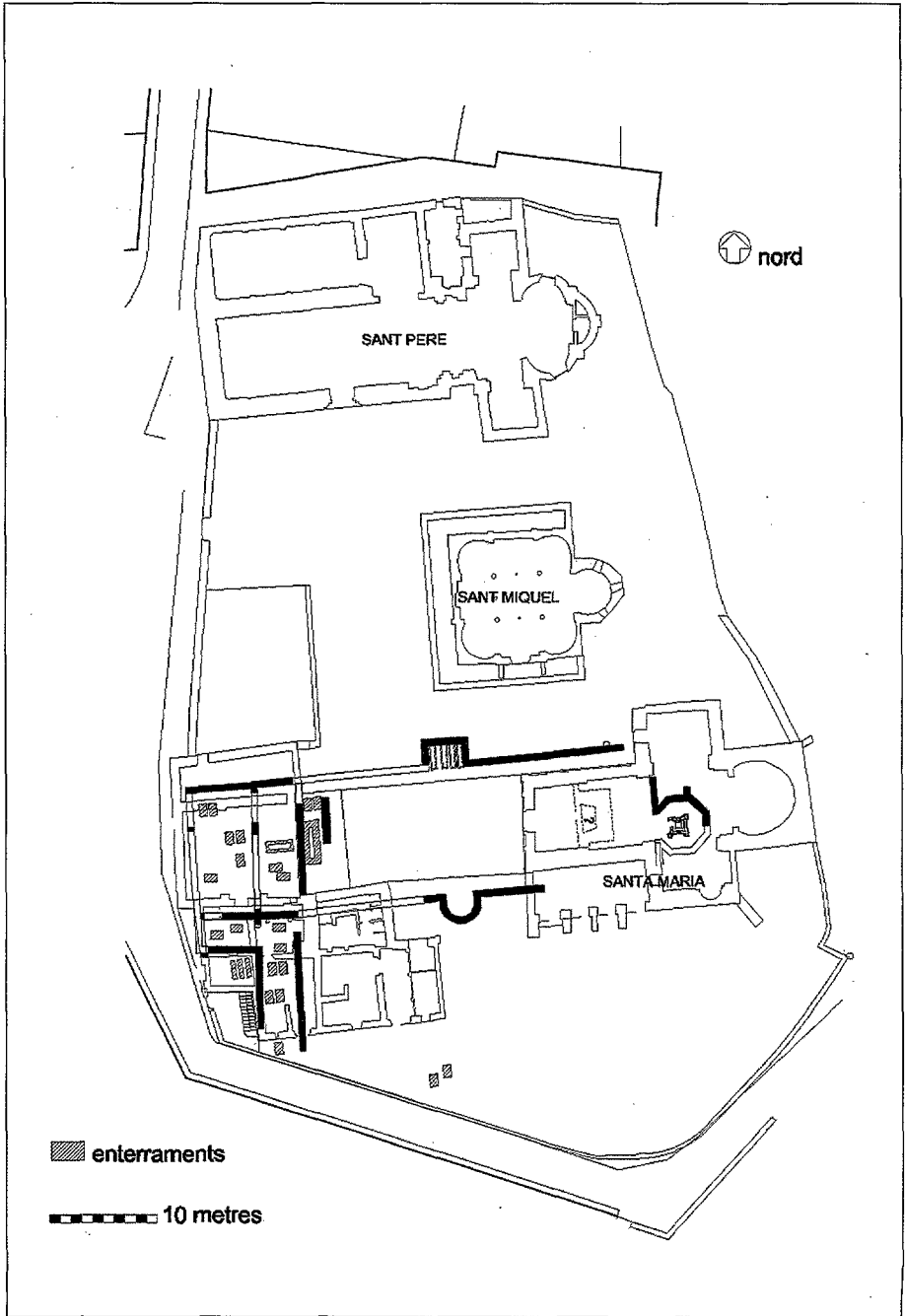

Figura 3. Estructures de mitjan segle IV i mitjan segle V. Segona fase constructiva. Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.

Fotografia 5. Piscina baptismal, restes de pavimentació i estructures corresponents a la segona fase constructiva localitzades a l'interior de l'església de Santa Maria. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

Fotografia 6. Cambres funeràries de la segona fase constructiva localitzades a l'interior de l'edifici de la rectoria. *Fotografia: Teresa Llordés/Museu de Terrassa.*

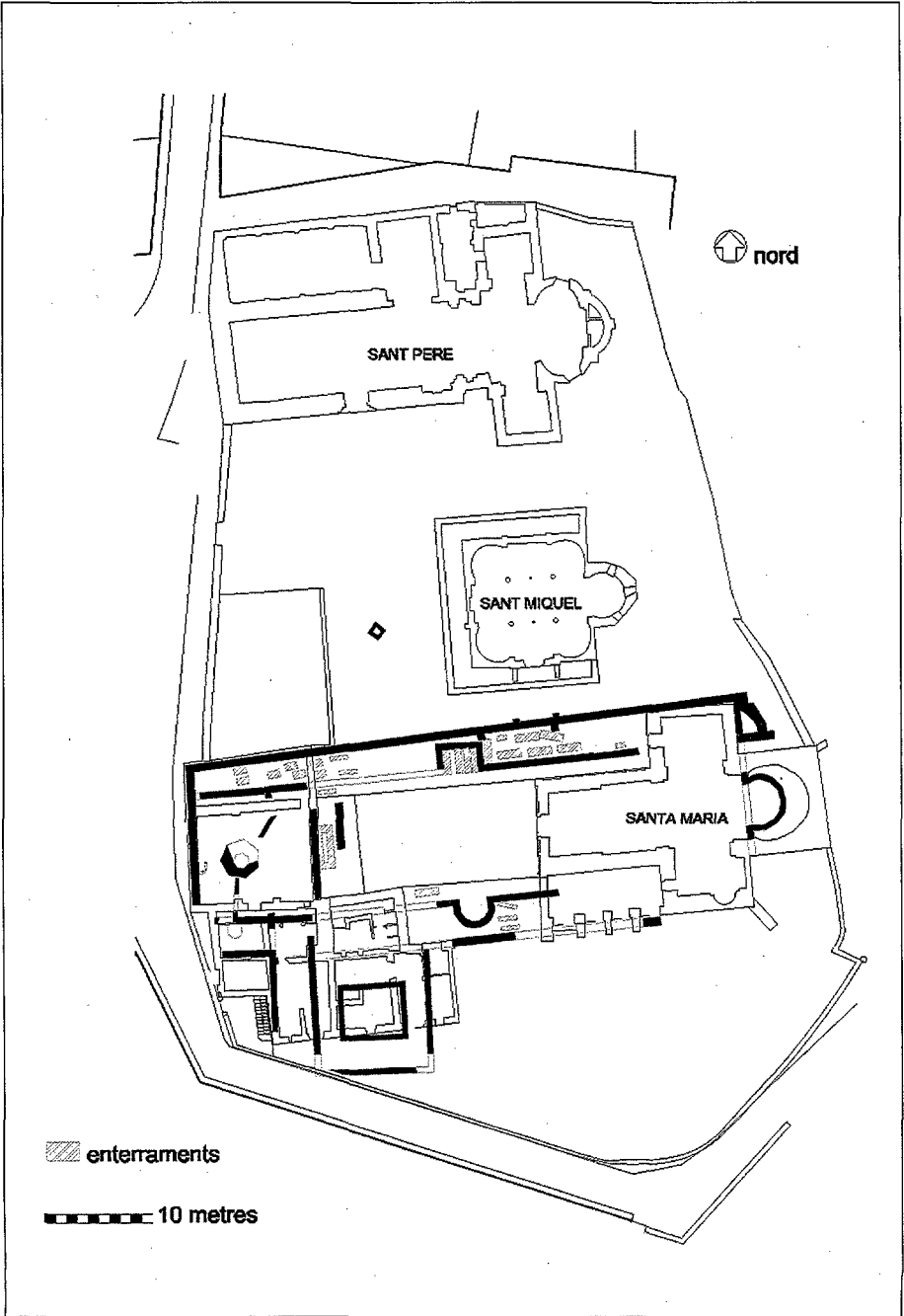

Figura 4. Estructures de mitjan segle V. Seu episcopal d'Égara. *Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.*

Fotografia 7. Baptisteri descobert a l'interior de l'edifici de la rectoria, relacionat amb l'edifici episcopal de mitjan segle V.
Fotografia: Teresa Llordès/Museu de Terrassa.

Fotografia 8. Absis central de la capçalera de la catedral localitzat a l'interior de l'església de Santa Maria. El forat central correspon a un enterrament posterior. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

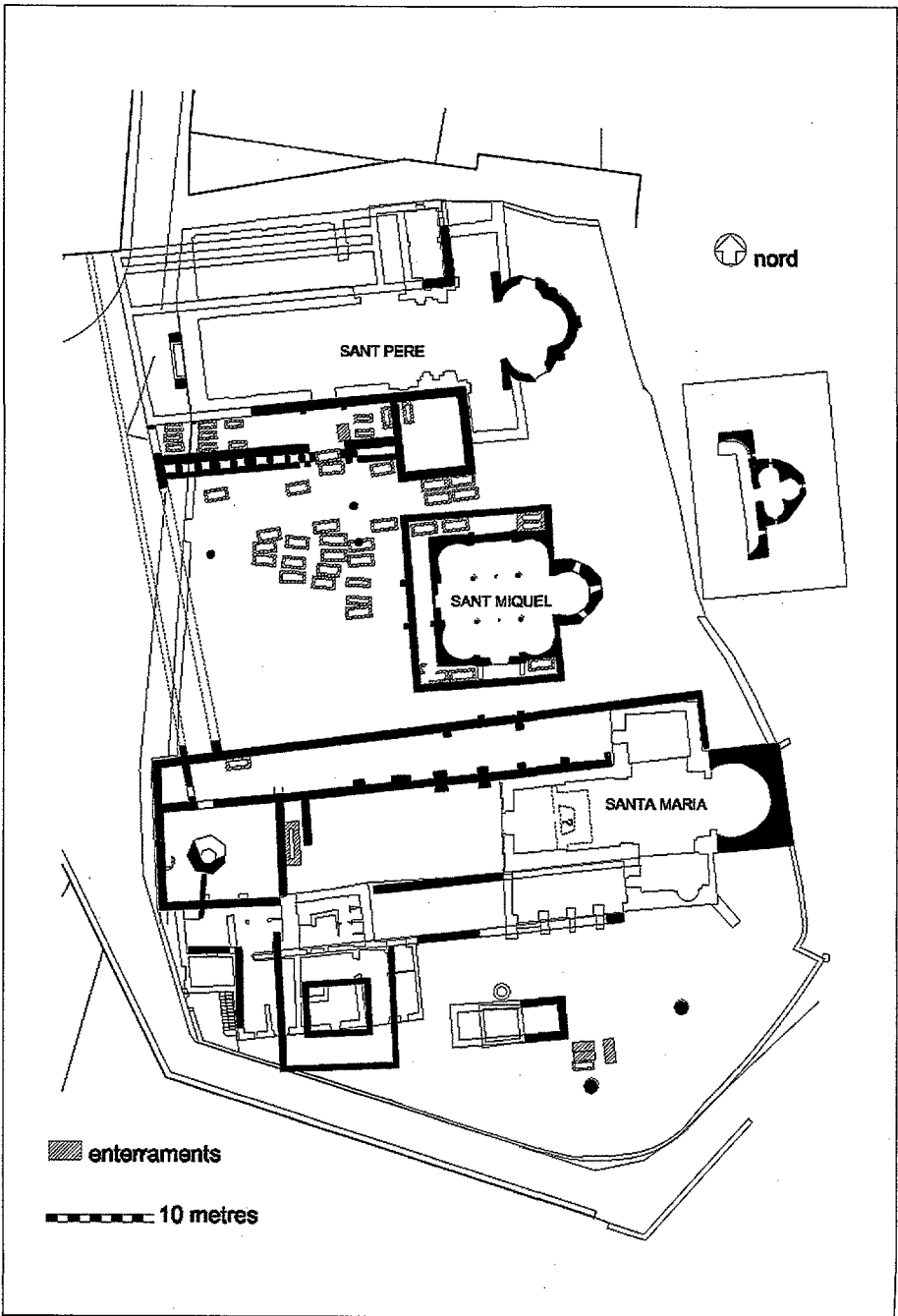

Figura 5. Estructures de mitjan segle VI. Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.

Fotografia 9. Edifici de Sant Miquel amb les restes del corredor funerari.
Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.

Fotografia 10. Enterraments en banyera localitzats al corredor funerari de Sant Miquel i relacionats amb el conjunt episcopal de mitjan segle VI. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

Fotografia 11. Restes d'enterraments i estructures del conjunt episcopal de mitjan segle VI. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

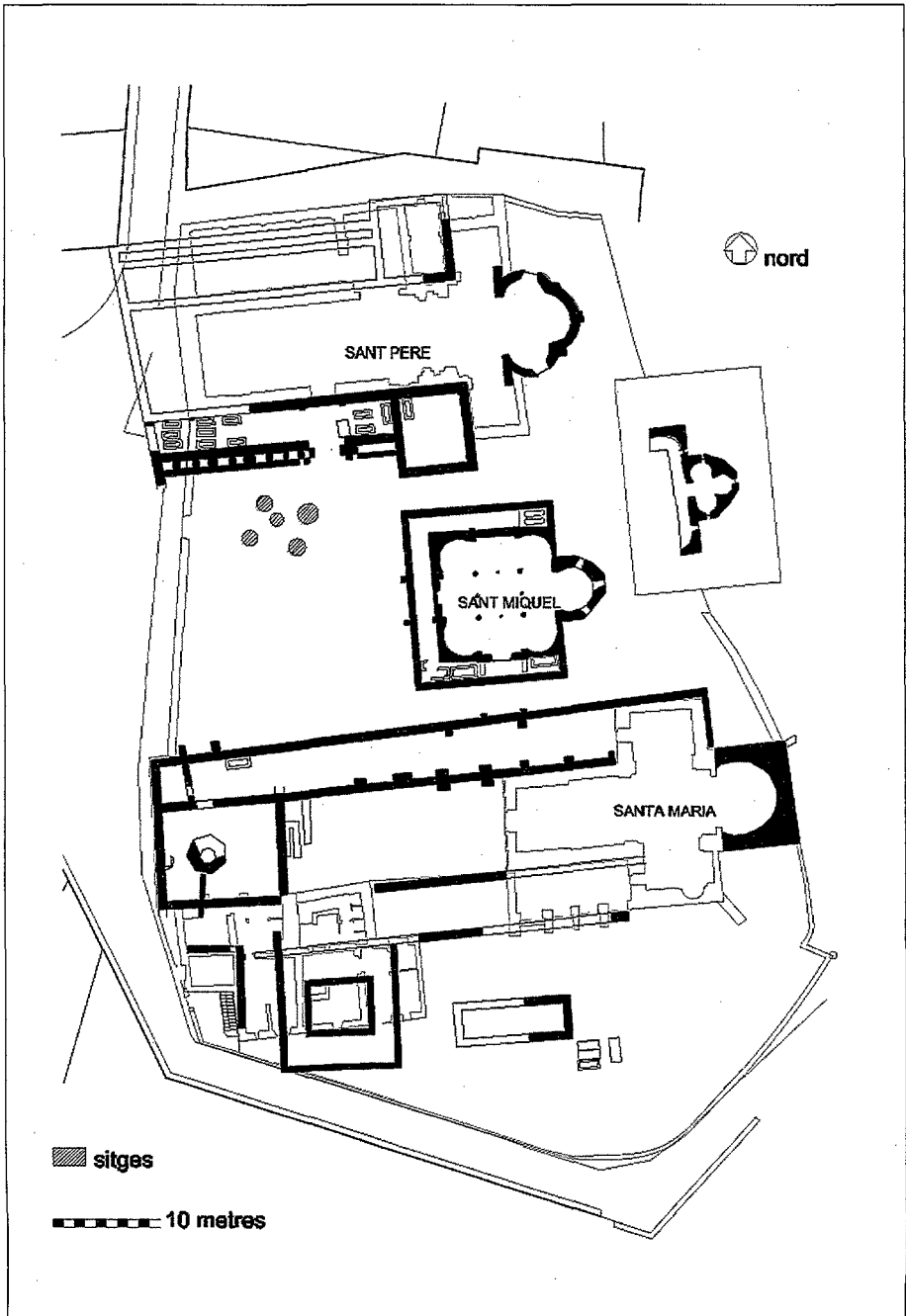

Figura 6. Sitges d'època visigòtica tardana (750-800). *Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.*

Fotografia 12. Detall d'un fris escultural d'època romana reaprofitat com a premsa en èpoques posteriors i localitzat a l'abocament d'una sitja d'època visigòtica tardana. Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.

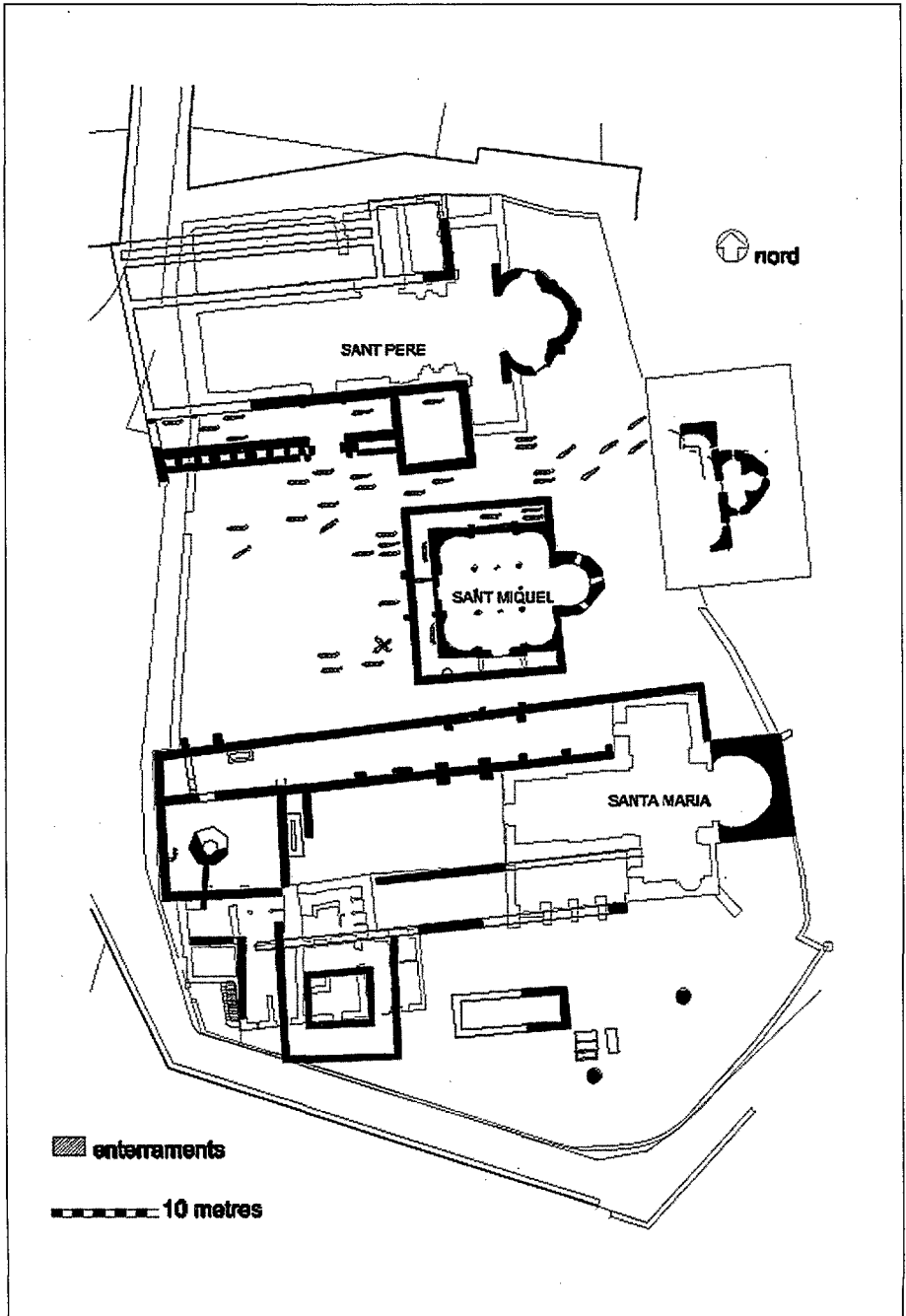
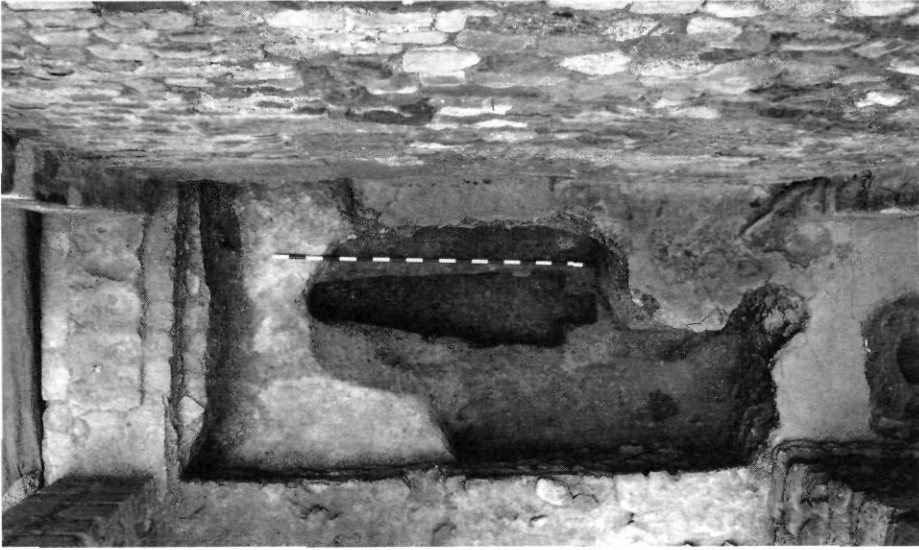

Figura 7. Estructures d'època carolíngia. Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.

Fotografia 13. Enterrament d'època carolíngia localitzat al centre de la façana nord de Sant Miquel. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

Fotografia 14. Reaprofitament en època carolíngia d'un enterrament de mitjan segle VI. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

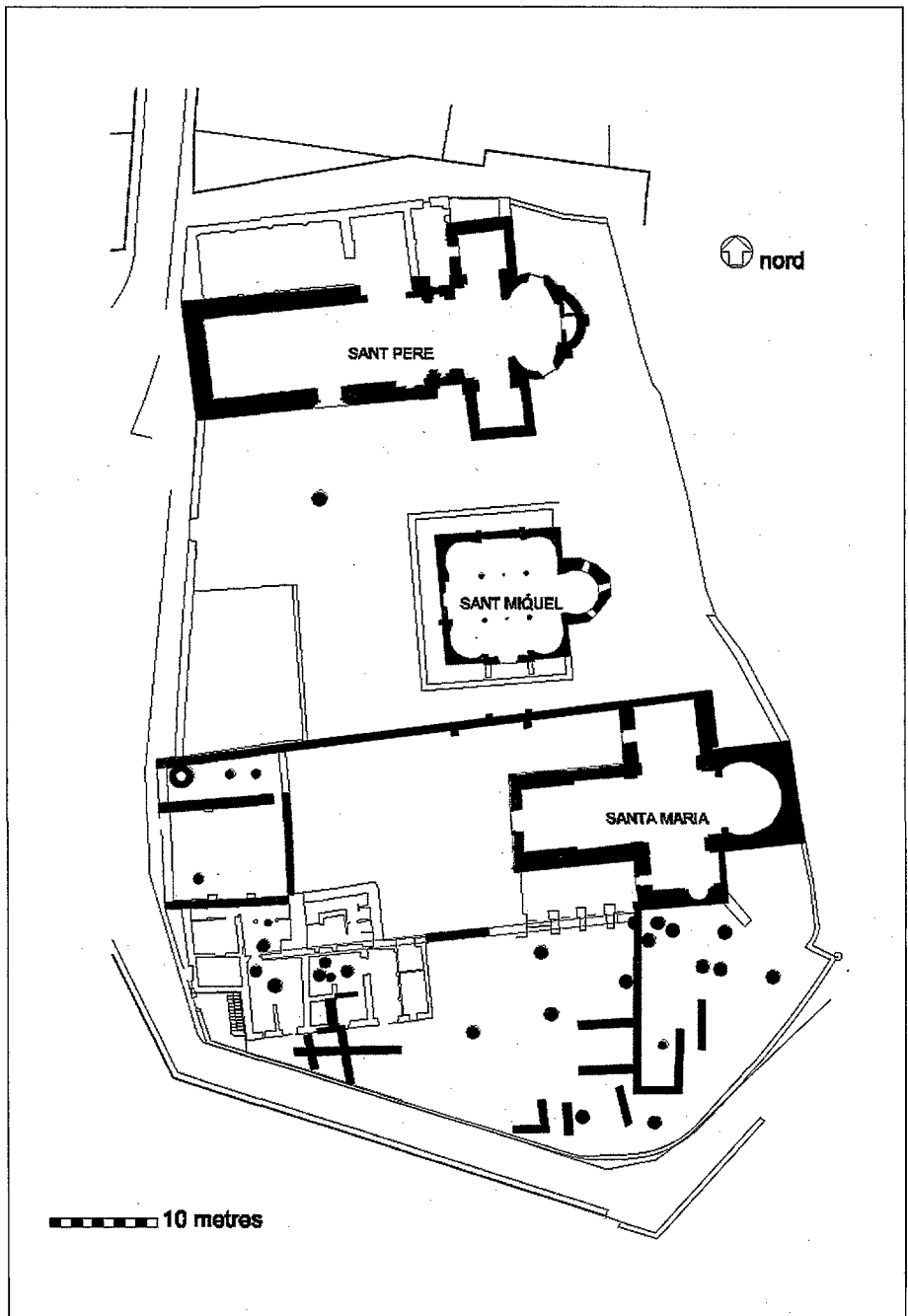

Figura 8. Estructures d'època romànica. *Planimetria de M. Gemma Garcia, Antonio Moro i Francesc Tuset.*

Fotografia 15. Estructures de l'antic claustre romànic localitzat a la zona de les hortes. *Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.*

Fotografia 16. Estructures dels motlles de campana del segle XVII localitzats a l'actual claustre de Santa Maria.

Fotografia: Excavació 2001-03/Museu de Terrassa.